

Nizamettin Çelik

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim ve Kıraat Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Recitation

Elazığ/Turkey

nizamettin.celik@firat.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3166-3830

Makale Bilgileri

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi: 09.03.2021

Kabul Tarihi: 15.04.2021

Yayın Tarihi: 15.06.2021

Yayın Sezonu: Haziran/June 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Kur'an ve Sünnet Perspektifinden Dînen Kıyemen Mefhumu ve Kapsamı

Özet

Dînen Kıyem mefhumu, İslâm'ın ontolojik yapısını ortaya koyan çok boyutlu bir kavramdır. Kur'an'da dînen kıyemen vurgusu, İslâm'ın delil ve hüccetle desteklenen, dengeli, ilkeli, uyumlu ve dosdoğru bir din olduğunu göstermektedir. Dünya ve ahiret saadetini sunan İslâm, hem özünde ilkeli bir dindir hem de namaz, zekât gibi yaşamsal alanda ilkeler üzerine bina edilmiştir. Bu ilkelerin de kendi için rükün ve şartları vardır. Devamlılık ve düzen bu ilkelerin ayrılmaz parçasıdır. İslâm, ilkeli ve ilke temelli bir din olduğundan onda içtimai, iktisadi, siyasi, hukuki, kültürel ve bireysel alanların hiçbirinde keyfi hareket etme yoktur. Yaşadığımız çağda insan, yeni ilimlerde ve teknolojide çok yönlü ilerleme kaydetmiştir. Ancak tüm bu ilerlemelerin yanında ilkeler ve değerler boyutunda da gerilemiştir. İnsanoğlunun ürettiği nükleer ve kimyasal silahlar yerküreyi bir anda yaşanmaz hâle getirebilmektedir. Bu ilkesiz ve ölçüsüz ilerleyiş karşısında insan hayatı, değersiz konuma düşebilmektedir. Ma'mur ve yaşanır bir dünya ancak ilkeli yaşamla sağlanabilir. Bu çalışmayla bu ilkeli yaşamın; sağduyulu, insafli ve uyumlu bir toplum modelini oluşturan İslâm'ın sağladığı ve sağlayacağı ortaya koyma hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Dînen Kıyemen, Nebevî İlkeler, İstikrar, İstikamet, Düzen

The Concept and Scope of Kiyemen Religion from the Perspective of the Qur'an and Sunnah

Abstract

The notion of “kiyemen religion” (a religion that is straightforward, stable, continuous, always preserving its existence, reality, and effectiveness) is a multidimensional concept that reveals the anthological structure of Islam. The emphasis on “kiyemen religion” in the Qur'an shows that Islam is a balanced, principled, harmonious and straightforward religion supported by evidence and hujjat (paper, witness). Offering the happiness of the world and the hereafter, Islam is both a principled religion and built on vital principles such as salaah (prayer) and zakah (obligatory alms). These principles also have conditions and elements for them. Continuity and order are an integral part of these principles. Since Islam is a principled and principle-based religion, there is no arbitrary action in any of the social, economic, political, legal, cultural, and individual fields. In the age we live in, human beings have made multifaceted progress in new sciences and technology. However, in addition to all these advances, it also declined in terms of principles and values. Nuclear and chemical weapons produced by human beings can instantly make the earth uninhabitable. In the face of this unprincipled and disproportionate progress, human life may fall into a worthless position. A prosperous and livable world can only be achieved through principled life. It is aimed with this work to put forward what Islam provides and will provide, which creates a common sense, fair and harmonious society model of this principled life.

Keywords: Islam, Kiyemen Religion, Prophetic Principles, Stability, Integrity, Order

GİRİŞ

Kiyem, İslâm'ın mahiyetini ortaya koyan çok kapsamlı bir kavramdır. Dînen kiyemen vurgusundan İslâm'ın fitrat üzere bina edildiği, bir yönüyle tüm zamanlara uyumlu evrensel ilkeli bir din olduğu;¹ diğer yönüyle de namaz, oruç, zekât, hac, cihad gibi ilkeler üzerine bina edildiği anlaşılmaktadır. Bu ibadetler, dini ayakta tutan ana unsurlardır. İslâm, insanın her yönünü kuşatan evrensel, çok boyutlu son ilahi mesajdır. Erdemli ve ilkeli bir toplumun oluşması ancak ilke ve erdemler üzere bina edilen bir dinle mümkün olabilmektedir. Bu ilkeli toplumun inşasında peygamberler rol-model olarak gösterilmişlerdir. İslâm'ın “dînen kiyemen/kayyimen” mefhumu, hukukî ve ahlakî norm ve kuralların hâkim olduğu bir toplumun inşasını gerektirmektedir. Zira toplumda hukukî ve ahlakî zemin yıkıma uğradığında insan var olma gayesini yitirebilmektedir.

¹ Taberî, *Camiu'l-beyan an tevilî ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2000) 24: 237; İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Daru's-Sehnûn, 1997), 21: 92.

Kur'an-ı Kerim'in geçmiş kavimler hakkındaki tutumu ve muhtevasına baktığımızda bazı kavimlerin yok oluşlarının sapma, azma,² isyan ve bozgunculuk³ sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Ahlakî bozulma ve yozlaşmanın her ev ve aileye sirayet ettiği Nuh kavmi, cinsel saplantı içindeki Hz. Lut'un gönderildiği kavim ve iktisadi hayatta hiçbir hukukî ve ahlakî ilke ve kural tanımayan Medyen ahalisi ilkesizlikten dolayı yok olmuşlardır. O hâlde Kur'an'da "dînen kayyimen" vurgusu, İslâm'ın; bireysel ve toplumsal sapma ve bozgunculuk gibi ilkesiz, hukuksuz davranışları ve yaşantıyı önleyen apaçık, dosdoğru ve vasat bir din olduğunu göstermektedir.⁴ Beyyine sûresi'nde "dînen kayyimen" lafzı; kulluğu Allah'a has kıılma, gönülden itaat etme, Allah'a ve insanlara karşı hak ve sorumluluğu yerine getirme, doğru inanç ve ameli birleştirme gibi anlamları yansıtmaktadır. Allah'a gönülden itaat ile bireysel ve toplumsal erdemli davranışların toplamına dînen kayyimen denmektedir. Dînen kayyimenin hem usul hem de fûru'u kapsayan bireysel ve toplumsal ıslah mefhumlu kurallar olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Bu sağlam İslâm binası, iman gibi sağlam bir kök üzerine kurulmuştur.

İlkeli olan ve ilkeler üzerine bina olan İslâm, bu ilkeleri bir slogan veya afişlere yazılan birer cümle olarak görmemektedir. İslâm, bu ilkeleri ilahi dinlerin ve tekâmül eden insanın ortak değeri kabul etmekte ve tüm insanların bu değerleri yaşayıp bunlara bağlı kalmasını istemektedir. Dînen kiyemen/kayyimen mefhumunun İslâm'ın mahiyetini yansıtan, tüm dinlerin üzerinde inşa olduğu ve bütün insanî medeniyetlerin ulaşmaya çalıştığı, insanî akıl, mantık ve selim fitratının güzel gördüğü evrensel değerleri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Nebevî ilkelerin birey ve toplum üzerinde güven, üretkenlik, imar, yaşam ve medeniyet kazandırma gibi somut kazanımları vardır. Ne var ki, iç çatışmaların yaşandığı İslâm ülkelerinde görüldüğü gibi müslümanların içinden oluşan kimi örgütlerin hiçbir ilke, hukukî ve ahlakî norm gözetmeksizin dini ve kültürel dokuyu yok etmeye çalıştıkları görülmektedir. Hiçbir ilke ve kural gözetmeden sergilenen bu ilkesiz ve ölçüsüz taşkınlıklar, yerkürede güven temelli bir medeniyet inşa eden müslümanların bu misyonuna gölge düşürmektedir. Zira İslâm, birey ve toplum olarak müslümanlara yerkürede rol-model bir kimlik kazandırmıştır; bundan ötürü onların ilkesiz ve ölçüsüz hareket etmesi mümkün değildir. Bu itibarla bu çalışmada sahada görülen ve İslâm dinin müntesiplerine

² Hud, 11/74.

³ A'raf, 7/85.

⁴ er-Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 32: 47.

⁵ er-Razî, *Tefsîru'l-kebîr*, 32:47.

yakışmayan kimi eylemlerin, islâm'dan değil; kişiler ve grupların yetiştiği ve eğitildiği gayr-ı dinî ve ahlâkî çevreden kaynaklandığını “Dînen kıyemen” mefhumu çerçevesinde ortaya konulmuştur.

Çalışmanın örgüsü, islâmî ilke ve değerlerin önemi, boyutu ve dayanağı çerçevesinde şekillenecektir. Bu dinî ve ahlakî ilkelerin varlığı ve toplum üzerindeki etkisinin analizi yapılacak ve yeni verilere ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda dini değerlerin kaynağı; içtimai, iktisadî, siyasi, hukukî, kültürel ve bireysel boyutta ön plana çıkan dinî ilke ve değerler tespit edilecektir. Ayrıca dini ilkelerin dayandığı iman, ibadet, ahlak ve ilim gibi temel unsurlar da ele alınacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kıyem Kavramını Luğat ve İstilahî Anlamı

Kıyem, kîmet kelimesinin çoğuludur. Sülasi (فَوْمٌ) fiilinin türevidir. Lügatte kıyem, bir şeyin dayanağı, hakkını tam verme, bir şeyin kıymeti ve değeri, istikamet, i'tidal ve istimrar gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Bu fiilin türevlerinden kavam; adl anlamına gelirken kivam; bir şeyin düzeni, dayanağı ve esası anlamına gelmektedir.⁷ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ Kur'an'da üç ayette geçmektedir.⁸ Beyyine sûresinde ise الْقَيِّمَةِ اٰلِ فِيْهِ اٰمْرٌ شَرِيْفٌ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ şeklinde ifade edilmiştir.⁹ İste en doğru (sapasağlam, delille desteklenen) din budur.”¹⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Bu terkip; dosdoğru, metin, devamlı, varlığını, gerçekliğini ve etkinliğini koruyan ve idame ettiren bir din;¹⁰ ilkeli olan, dünya ve ahiret maslahatını gözetken dosdoğru bir dini ifade etmektedir.¹¹

Kayım/kıyem sözcüklerde şu anlamlarda kullanılmıştır:

- Bir şeyin tanzimi ve dayanağı¹²

⁶ Ezherî, Ebu Mensur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed, (Kahire: Daru'l-Mısriyye, 1964), 9: 357-359; er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Eymen Abdurrazzâk, (Dimeşk: Daru'l-Feyha, 2010), 379; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamusu'l-muhit*, (Kahire: Heyyetü'l-Mısriyyetu el-Ammetu li'l-Kitab,1980), 4: 165.

⁷ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 9: 357; er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 379-380; Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-muhit*, 4: 165-166.

⁸ Tevbe 9/36; Yusuf, 12/40; Rum, 30/30.

⁹ Beyyine, 98/5.

¹⁰ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 9: 358-359; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eşer*, thk. Mahmut Muhammed Tenâhî, (Beyrut: Daru'l-İhya, ts.), 4: 135.

¹¹ Ahfeş, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade, *Meâni'l-Kuran*, (Kahire: Mektebetül-Hanci, 1990), 1: 318.

¹² Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 9: 357; er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 379; Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-muhit*, 4: 166.

- Bir şeyi hakkı ile ifa etmek
- İstikamet, düzgün ve itidal¹³
- Bir şeyin değer ve fiyatı¹⁴
- Sabit, sürekli ve istimrar.¹⁵

Istilahi anlamı ise kıyem/kayyim; ilahi kaynaklı içsel bir olgu olan ilahi rızayı kazanmak için akli ve vicdani harekete geçiren ve onlara yön veren prensipler olarak ifade edilmektedir.¹⁶ Bu ilke ve değerler kişinin; rabbiyle, diğer kişilerle ve çevresiyle olan ilişkisini düzenlemektedir. Şimdi de Kur'an'da kıyem kelimesinin anlam ve türevleri hakkında kısaca bilgiler vermek istiyoruz.

1.2. Kur'an'da Kıyem Kavramının Anlam ve Türevleri

Kur'an' da kıyem kelimesinin birçok türevi ve anlam boyutu vardır. Bu kavram, Kur'an'da Allah'a içtenlikle ibadet etme,¹⁷ dosdoğru olan ve ebediyen nesh edilmeyen,¹⁸ kollayan gözetken, hükümler olan; dünya ve ahiret dengesini sağlayan ilkel din,¹⁹ güzel biçim ve sûret²⁰ hüküm ve kaza²¹ yönetme, koruma ve murakabe,²² hidayet, ifrat ve tefritin içinde olmadığı, istikamet ve adâlet, anlamında²³ kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca oturuşun karşısı bir insan durumu,²⁴ sapma yanılmanın olmadığı kitaplar,²⁵ hakkı batıldan ayıran muhkem bir din,²⁶ güven ve yaşam evi²⁷

¹³ er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 379; Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-muhît*, 4: 166.

¹⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 9: 358-35; 9 er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 379.

¹⁵ Mesani' b. Muhammed b. Ali el-Mesani', *el-Kiyemu beyne'l-İslami vel-ğarb*, (Riyad: Daru'l-Fazilet, 2005), 15.

¹⁶ Macid Zeki el-Cellad, *Teâllümü'l-keyyimi ve ta'lîmuhu*, Birleşik Arap Emirlikleri: Daru'l-Mesîra, 2005), 55.

¹⁷ Beyyine, 98/5.

¹⁸ En'am, 6/161. (فَلْإِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قَبِيمًا وَمَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

¹⁹ Rum, 30/43. (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ)

²⁰ Tin, 95/4. (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ)

²¹ Beyyine, 98/3. (فِيهَا كُنْتُمْ قَبِيمَةً)

²² Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2; Taha, 20/111. (الْقِيَامِ)

²³ Kehf, 18/1-2. (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَبِيمًا)

²⁴ Âl-i İmrân, 3/191. (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ)

²⁵ Beyyine, 98/3. (فِيهَا كُنْتُمْ قَبِيمَةً)

²⁶ Beyyine, 98/5. (وَذَلِكَ دِينُ الْقَبِيمَةِ)

²⁷ Maide, 5/97. (جَعَلَ اللَّهُ التَّكْفِيَةَ نَيْبَتِ الْخِرَامِ قِيَامًا لِلنَّاسِ)

namazı dosdoğru kılma ve vaktinde eda etme,²⁸ göğün ve yerin Yüce Allah'ın buyruğu ile durması,²⁹ yönetici ve koruyucu olma,³⁰ ebedi yurt/cennet,³¹ süreklilik,³² istikamet ve adâlet,³³ en güçlü ve en metin söz ve yol,³⁴ gece ibadetinin insanın iç dünyasında uyandırdığı etki³⁵ gibi anlamlarda kullanıldığı müşahede edilmiştir.

2. DİNEN KIYEMEN/KAYYİMEN KAYNAĞI VE KAZANIMLARI

Dînen kıyemen/kayyimen mefhumu; İslâm'ın insanın kendisi, rabbi, insanlar ve kâinat ile olan davranış biçimini dinî, ahlakî ve hukukî norm ve kurallar çerçevesinde düzenlemesini ifade etmektedir. Apaçık, dosdoğru ve vasat bir din olan İslâm'ın, sosyal, iktisadî, siyasî, kültürel ve bireysel boyuttaki ilişkileri adâlet ve istikamet üzere düzenlenmiştir.³⁶ İlkeli din, insanın iyilik melekesini aktifleştiririp kötülük melekesini körleştirmeyi hedeflemektedir. İslâm, bütün ilahi dinlerin ve insanî medeniyetlerin üzerinde birleştiği, akıl, mantık ve selim fitratın kabul ettiği adâlet, doğruluk, ahde vefa, müsamaha, diyalog, başkasının hakkına saygı gösterme, işi sağlam yapma gibi ilkelerin son versiyonunu yerkürenin belli bir parçasında uygulamaya koymuştur.

İstikamet, adâlet ve düzen,³⁷ bu dinin bütün unsurlarının kesiştiği ortak noktadır. Zira bu dinin sahibinin ismi Kayyum; yani mahlûkatı iradesine uygun biçimde yürüten kâim,³⁸ bu dinin kendisi dînen kayyimen yani apaçık, dosdoğru ve vasat bir din ve vahyedilen kitap da kitaben kayyimendir. Yani içinde hata olmayan dosdoğru hükümler içeren istikamet, düzen ve doğruya ulaştırıcı bir kitaptır.³⁹ Böylece “dînen kayyimen” ilkesinin insanın ruhi olgunluğu ile ameli boyutunu birleştiren ve imar eden bir sistem olduğunu söyleyebiliriz.

²⁸ Hac, 22/41. (الَّذِينَ إِذْ أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَاءَ فِي الْوَادِيِّ فَقَامُوا الصَّلَاةَ)

²⁹ Rum, 30/25. (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ)

³⁰ Nisa, 4/34. ((الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ))

³¹ Fatır, 35/35. (دَارَ الْمُقَامَةِ)

³² Hud, 11/39. (وَجَعَلْ عَلَيْهِ عَذَابَ مُقِيمٍ)

³³ Âl-i İmrân, 3/113. (أُمَّةً قَانِئَةً)

³⁴ İsrâ, 17/9. (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَنْهَى لِيَّيْ هِيَ أَقْوَمٌ)

³⁵ Müzzemmil, 73/6. (وَأَقْوَمُ قِيلاً)

³⁶ Taberî, Camiu'l-Beyan, 24: 541.

³⁷ Taberî, Camiu'l-Beyan, 24: 541.

³⁸ Ezherî, Tehzîbu'l-Luga, 9: 359-360.

³⁹ Taberî, Camiu'l-Beyan, 24: 540; Razî, Tefsîru'l-kebîr, 2: 18; 32: 42, 47.

Bütün ilahi dinler, ilahi ilke ve ahlak eksenlidir. Kur'an, bu ilahi risaletin tüm unsurlarını taşıyan ilkeli bir kitaptır.⁴⁰ İslâm, insanı fitrata uyumlu, dünya ve ahiret saadetini sağlayan mükemmel, güçlü ve evrensel ilkelere davet etmektedir.⁴¹ Yüce Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) dosdoğru yola erdirdiğini⁴² onun dosdoğru yol üzerinde olduğunu⁴³ bildirmiştir. Doğru ve ilkeli yola erme ve sabit kalmayı her müslüman Allah'tan dilemekte ve namazının her rekâtında bunu tekrar etmektedir.⁴⁴

İslâm, vakalara ilkeli yaklaşmış ve ilkeli bir toplum öngörmüştür. İlke bazında toplum önüne ma'ruf ve münker sunulmuş, güzel ve temiz şeyler helal, pis şeyler de haram kılınmıştır.⁴⁵ Neyin ma'ruf neyin münker olduğu konusunda nassla beraber akliselim ve duru vicdan önemli bir kıstas olmuştur. Zira İslâm, insanları, derinlemesine düşünmeye, güzel ve erdemli şeylere davet eden son ilahi mesajdır.⁴⁶ Bu başlık altında dini ilke ve değerlerin kaynağı ve kazanımlarını ele almaya çalışacağız.

2.1. Kaynağı

İslâm'da ilke, değer ve faziletlerin dayanağı Kur'an-ı Kerim ve onun uygulanmış hali sünnettir. Sünnet, İslâmî değer ve ilkelerin yaşamsal hali ve Kur'an'ın canlı örneğidir.⁴⁷ Hz. Peygamber'in hayatı birey ve toplum için bu Kur'anî ilkeler manzumesini barındıran canlı bir yaşam halidir. Din ve ırk ayrımını yapmaksızın insanlığın her alanda ilerlemesine büyük katkı sağlayan İslâm medeniyeti, nebevî ilkeler çerçevesinde şekillenmiştir.

2.2. Kazanımları

Kiyem, birey için bağlı kaldığı genel inanç ve kanunlar manzumesidir. İlke, insanın onlar aracılığıyla kendisine ve hayatına düzen verdiği, davranışlarını ölçtüğü kıstaslardır. İslâm'da iffet, sıla-i rahim, i'sar, kardeşlik, iyiliği emretmek, kötülükten men etmek gibi ilke ve değerler ve bunların çağları aşan somut kazanımları vardır. Kiyem, toplumsal şartlarda kazanılan, bireyin içselleştirdiği onlarla davra-

⁴⁰ İsra, 9. (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ)

⁴¹ Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*, 20 cilt. (Kum: Daru'l-Fikr, ts.), 13: 47.

⁴² Fetih, 48/2

⁴³ Yasin, 36/4; Zuhruf, 43/43.

⁴⁴ Fatiha, 1/7.

⁴⁵ Maide, 5/4-5.

⁴⁶ Bakara, 2/44; Yusuf, 10/109. Casiye, 45/23.

⁴⁷ Nisa, 4/59; Maide 5/92; Nur, 24/54; Muhammed, 47/33; Haşir, 59/7. Teğabiün, 64/12.

nışlarını şekillendirdiği kurallardır. İlkeler, insan hareketine yön veren, insanın hareket alanını belirleyen temel faziletlerdir.⁴⁸ Aynı zamanda ilkeler, insan davranışına yön vermenin ve dengeli bir toplum oluşturma da ölçütleridir.⁴⁹ Nitekim nebevî eğitim neticesinde yakına, komşuya,⁵⁰ düşküne yardım etme, söz ve eylem olarak başkalarına güven verme ve güveni yayma⁵¹ gibi nice kazanımlar, her müslüman bireyde içleşmiş, ilkeli birey ve toplum inşa edilmiştir.

Mâturidî, Kur'an'da İslâm için dînen kıyemen vasfının kullanılmasının özünü kaybetmiş diğer dinlerden farklı olarak delil ve hüccetle desteklenen din anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre İslâm, tahrife uğramış diğer dinler gibi arzu ve isteklere göre şekillenmeyen düzen ve istikamet dinidir.⁵² O hâlde İslâm'da ilkeler bazında zaman ve mekân göre taktiksel bir serbestlik olmadığı gibi keyfi bir uygulama da yoktur. Zira Allah katında muteber din İslâm'dır.⁵³ İslâm, Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e ilkeler bazında değişmeden günümüze ulaşan bir dindir. Her şeriatın kendine has özellikleri ve mensuplarına özgü hükümleri olmakla beraber⁵⁴ din ilke boyutunda değişmeden gelmiştir.

İslâm; hem ilkeli bir dindir hem de ilkeler üzerine bina edilmiştir. Nitekim namaz, oruç, hac gibi rükünler, dinin kendileriyle güçlendiği ve onlara dayandığı unsurlardır. İslâm'da her bir ilkenin etki boyutu ve somut kazanımı vardır. Yüce Allah, namazı farz kılmış ve onu dinin temel rükünlerinden kılmıştır.⁵⁵ Yüce Allah'a bir yakınlık vesilesi olan namaz, rol-model şahsiyetlerin oluşumunda dinin önemli bir dayanağıdır. Zira namaz, söz ve eylem olarak kişiye kötülüklerle karşı koruyan bir kalkandır.⁵⁶ Nitekim adl da mülkün temeli sayılmıştır. Zira adâlet, mülkü ayakta tutan temel dayanaktır. Oruç, cehenneme götüren yollara karşı; sadaka da insanın manevi yönden kirlenmesine karşı bir kalkandır.⁵⁷ Yani dinin her bir rükünü mutlaka

⁴⁸ Ahmed Zeki Bedevi, *Mu'cemu Mustelehatu'l-Ûlumü'l-İctimaiyye*, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1977), 438.

⁴⁹ Muhammed Hamdi Zakzuk, *el-İnsanu vel-kayyimu fi tasavvuri'l-İslami*, (Kahire: Daru'r-Reşad, 2003), 143.

⁵⁰ Müslîm, Ebu'l-Hüseyn Müslîm b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysaburî, *Sahih-u Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdulbakî, (Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1991), "İman", 73.

⁵¹ Müslîm, "İman", 66, 93.

⁵² Mâturidî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebu Mensur *Te'vilatu Ehl-Sünne*, thk. Mehdi Basullumî, (Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye 2005), 4: 337.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/19.

⁵⁴ Benzer ifadeler için bk. Karaman vd., *Kur'an yolu türkçe meâl ve tefsiri*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 1: 378; Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır, *Teysîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân fi tefsiri Kelâmi'l-Mennân*, thk. Adurrahman b. Muâlla el-Lüveyhak, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2002), 2: 964.

⁵⁵ Beyhaki, *Şu'abü'l-İmân*, thk. Muhammed Said, (Beyrut: Daru'l- Kütubi'l-İlmiyye, 1410/ 1991), 4: 300.

⁵⁶ Ankebut, 29/45.

⁵⁷ Abdurrazzâk, Ebu Bekir b. Hammam es-San'anî, el-Musanef, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, (Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1983), 11: 346.

bir olumsuzluğa karşı koruyucu ve olumlu bir davranışın oluşumunda kîvam/destekleyicidir.

Yüce Allah Kâbe'yi, saygıya layık haram aylarını, insanlar için dokunulmazlık sığınağı; Kâbe'ye adanmış kurbanlıkları da zayıf insanlar için bir geçim vasıtası kılmıştır.⁵⁸ Yüce Allah, bunları din için koruyucu, insanlar için dokunulmazlık, dinin simgesi ve şîârı kılmıştır.⁵⁹ Görüldüğü gibi İslâm, ilkeler üzerinde inşa/kıyam edilmiştir. Bundan dolayı iman etmenin, müslüman olmanın ilke ve şartları vardır. Nitekim inanç, ibadet ve ahlakın rükün ve şartları vardır. İmanın üzerinde bina olduğu namaz, zekât, oruç ve hacın rükün ve şartları vardır. Yani bu dinde “keyfe ma yeşa ve yehtar” boyutu olan keyfi hareket etme, ilkesizlik ve kuralsızlık yoktur. Namaz kılma, oruç tutma, zekât verme, hac yapma gibi İslâm'ın temel rükünlerini kişi dilediği zaman ve mekânda isteğine bağlı icra edemez. Zira her birinin farklı kazanımları, kendi içinde kural ve ilkeleri, zaman ve mekânı vardır. Mesela namaza başlayabilmek için kişinin; bedeninin, elbisesinin ve namaz kılacağı yerin temiz olması, abdest alması, usulünce giyinmesi, namazın vaktini beklemesi ve kıbleye dönmesi gerekmektedir. Bunlardan birini eksik yaptığında o ibadeti edâ edemez. Aynı şekilde oruç ibadeti, Ramazan Ayı'nda, imsak vaktinden iftar vaktine kadar orucu bozacak her davranıştan uzak durmakla yerine getirilmektedir. Hac ibadetinin belirlenen zaman ve mekânda eda edilmesi gerekmektedir. Kişiler; dinin her bir rükününün kuralarını yerine getirince dengeli, düzenli, ne yaptığını bilen sorumluluk sahibi şahsiyetler oluşmaktadır. Bundan ötürü dinin rükünlerini içtenlikle yerine getirme, çevresine güveni yayan ilkeli rol-model şahsiyetlerin oluşmasını sağlamaktadır.

Değer ve ilkelerin kazanımları, ancak güvenin hâkim olduğu bir ortamda var olup devamlılıkları sağlanabilir. Güvenin yıkıldığı bir ortamda değerlerin varlık göstermesi zor olabilir. Bugün 10 yaşındaki mülteci Suriyeli bir çocuk, yaşanarak gelen akrabalık, komşuluk ilişkilerini, amca, dayı, hala ve teyze gibi İslâm'ın gözetilmesini istediği kavramları; akrabaya komşuya iyilikte bulunma, cemaatle namaz, oruç, zekât gibi ilkelerin ne ifade ettiğini tam olarak bilemez. Zira Müslüman toplumu bu ilkeleri yaşayarak, nesilden nesile aktararak yazıdan yaşantıya dökmüştür. Bu yaşantının yok edilmesi bu ilkelerin varlık göstermesini engellemektedir. Zira küçüklükten yaşanarak gelen bu ilkeler zayıflatılabilir ancak yok edilmez.⁶⁰

⁵⁸ Mâturîdî, *Te'vilatu Ehl-Sünne*, 3: 629.

⁵⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, 11: 91-93.

⁶⁰ Nitekim bunu 2014 yılında Kazakistan'da bizatihi müşahede ettim. Rus kültürüyle yaşam bulmuş birçok kişiyle karşılaştım. Görünen şu ki yaşantıda az olsa da İslâm'a sadık kalmalarını sağlayan bağ, başta bayramlar olmak üzere küçükken gördükleri, yaşadıkları ve özlem duydukları ilke ve değerlerdir. Bu ilke ve değerler, onları tekrar İslâm'la güçlü bir bağ kurmalarını sağlamıştır.

Değerler muvacehesinde hareket etme olgusu, insan kutsalına saygıyı gerektirmektedir. İslâm'da insan saygın addedilmiştir. İnsanî değerlerin amacı faziletli ve erdemli ilkeler üzerinde birey ve toplumu inşa etmektir. Bu ilke ve esasların dayanağı da insanın şerefle yâd olduğu ayettir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.*”⁶¹ İnsana, insan olarak değer vermek tüm değer ve ilkelerin esasıdır. Bir yerde insana değer varsa orada tüm insanî değerler olan hak, adâlet, ihsan, doğruluk, ahde vefa, emanet, barış, hoşgörü, diyalog, saygı ve sevgi gibi değerler ve kazanımlar da vardır.⁶² İnsana değer verilmediği bir yerde bu ilkelerin hiç birinden söz edilemez. İslâm dininin özü ve niteliği bu ilke ve değerler iken bunlar içimizde neden yok denilecek kadar azaldı. Bu ilkelerin ihyası ve binası tekrar nasıl olur? Sorusunun cevabını bulmamız gerekmektedir.

İnsanın maddi ve manevi yükselişi ilkeler mesabesinde. Bir toplumun geleceği ilkeler üzerinden öngörülebilir. Başka bir ifade ile dini ilke, değer ve faziletler, toplumun medenileşmesi ve gelişmesinde veya onların zayıflamasıyla çöküş ve yok oluşunda birebir pay sahibidir. İslâm'ın öngördüğü ortak değerler, toplumsal bütünleşme ve yardımlaşmayı sağlamaktadır. Örneğin yardımlaşma ve dayanışma ilkesi⁶³, bir felaket söz konusu olduğunda felakete maruz kalanların ırkına, diline, dinine, mezhebine ve hayat felsefesine bakılmaksızın yardıma koşulmaktadır. Bu durumda farklı ülke, ırk, dil, din ve mezhep gibi bölmeler söz konusu olmaktan çıkmakta ve bir birliklilik sağlanmaktadır. Bundan ötürü ilkeli yaşamdan; birlik, güç ve kuvvet doğar.

Başkasına yardım ve ihsanda bulunma; toplum, devlet ve medeniyetler arası çatışma yerine teâruf, diyalog ve ittifakları sağlayarak iyilik eksenli ilkeli uluslararası bir toplum oluşturmayı sağlayabilir. Bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s.) daha risalet görevi başlamadan Mekke'de insanî değerlerin bir parçası olan mazluma yardım etme bağlamında Hilfü'l-Fudul'a (erdemliler meclisine) katılmıştır.⁶⁴ Nitekim nebevî eğitim neticesinde yakına, komşuya,⁶⁵ düşküne yardım etme, söz ve eylem

⁶¹ İsra, 17/70.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bk. Macid Zeki, *Taâllümü'l-Keyyimi*, 39.

⁶³ İbn Battal, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 10: 51-53; Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhac Şerhu Sahîhi Müslim*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2010) 2: 22-23; Aynî, Bedru'd-Din, Şerhu Ebi Davud, thk. Ebu'l-Munzir Halid b. İbrahim el-Mısırî, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999) 4: 486.

⁶⁴ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temîmî *es-Sahîh*, thk. Şuâyb Arnavudî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 10: 217.

⁶⁵ Müslîm, Ebu'l-Hüseyn Müslîm b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysaburî, *Sahîh-u Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdulkakî, (Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1991), “İman”, 73.

olarak başkalarına güven verme ve güveni yayma⁶⁶ gibi nice kazanımlar, her müslüman bireyde bilişsel bir değer hâline dönüşmüştür.

İslâm, insanın yaratılış fitratı ile insanî değerler arasında bir ahenk olduğuna vurgu yapmıştır.⁶⁷ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de insanın yaratılış fitratı ile İslâm'ın uyumuna ve birlikteliğe işaret etmiştir: “Her doğan çocuk fitrat üzerine doğar.”⁶⁸

3. DİNEN KIYEMEN VE ONUN PSİKOLOJİK/SOSYOLOJİK BOYUTU

Şimdi de “dînen kayyimen” mefhumunun içtimai, iktisadi siyasi, hukuki, kültürel ve bireysel boyutuna kısaca değinmek istiyoruz.

3.1. İçtimai Boyutu

Dînen kiyemen, içtimai boyutta insanları, kendilerine faydalı olan iyi şeylere ulaştıran ve o ortamı oluşturan dosdoğru din anlamındadır.⁶⁹ İslâm, sıla-i rahim, îsâr, yardımlaşma,⁷⁰ ihsan,⁷¹ iyiliği emretme, kötülükten men etme gibi toplumsal bilinç seviyesini yükselten erdemli ilkelerin uygulanacağı uygun ortamı oluşturmuştur. Bunun neticesinde bu erdemli ilkeler, her bir müslüman bireyde bilinçli davranış modeli haline gelmiştir. Kur'an'da mü'minler, bir dizi değer ve ilkelerle anılmıştır. Mümin olma, kurtuluşa erme değer ve ilkelere bağlanmıştır.⁷²

Her doktrin, kendi değerlerini yeni nesillere kazandırma çabasıdadır. Zira bir toplumun bekasını ve devamlılığını sağlayan maddi ölçütler yanında ilke ve değerler de söz konusudur. Dini ve ahlaki ilkelerin varlığı veya yokluğu yükselişin ve düşüşün göstergesidir. İlim ve irfanla bezenmiş ve bunu söz ve eyleme dönüştürmüş inanan bir toplum, rahmet kapılarının anahtarı hükmündedir.⁷³ Toplum, varlığını ve kimliğini değerlerle korur. Bir arada yaşama becerisi için toplumsal ilkeler, vazgeçilmez bir olgudur. Çünkü ilkeler, toplumların ve milletlerin devamlılığını ve bekasını sağlamaktadır. Kur'an, geçmiş toplumlardan faziletli ilkelerden sapıp yakıksız bir yol izleyenlerin akıbetlerini bize izah etmiştir.⁷⁴ Dinî, ahlakî ilkelerin terki

⁶⁶ Müslîm, “İman”, 66, 93.

⁶⁷ Rum, 30/30.

⁶⁸ Tirmizî, “Kader”, 5.

⁶⁹ Sa'dî, *Teysîr*, 1: 398.

⁷⁰ İbn Mace, *Edeb*, 23.

⁷¹ Abdurrazzak, *el-Musannef*, 4: 492; Tirmizî, “Diyat” 14; İbn Hibbân, *Sahih*, 13: 199.

⁷² Mü'minun, 23/1-11; Ahzab, 33/21; A'la, 87/14-15.

⁷³ A'raf, 7/96.

⁷⁴ Nahl, 16/112.

ve yıkımı aynı zamanda toplumun kimliğinin yıkımı ve toplumun çöküşü anlamına gelmektedir.⁷⁵

Hız. peygamber, doğru inancı söz ve eyleme dönüştürüp toplumda güven yayan istikamet sahibi rol-model şahsiyetleri oluşturmuştur. “Dinen kıyemen” olan İslâm’ın insanlığa pratik faydası da bu olmuştur. Doğru ve istikamet sahibi olma, hadiste Allah’a iman etmeye bitişik olarak zikredilmiştir.⁷⁶ Kur’an’da dînen kıyemen vurgusu, ilkesel olarak zulmün her çeşidinin yasaklanması anlamına gelmektedir. Yüce Allah, insanlar arasında zulmü bütün tezahürleriyle haram kılmıştır.⁷⁷

Hız. Peygamber (s.a.s.) içtimai boyutta ilkeli, rol-model şahsiyetler yetiştirerek bu şahsiyetler vasıtasıyla bilinçli, ahlaki davranış ve saadete yönelmiş, dinamik bir toplumsal yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Bu ilkeli dinamik yapıyı korumak için de nebevî ilkeler belirlenmiştir. Hız. Peygamber’in kurduğu erdemli toplum projesinin, imar, insanları hayat verecek şeylere çağırma⁷⁸ ve kötü hasletlerden kurtarma⁷⁹ üzerine kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu meyanda nebevî ilkeler: “Bizi aldatan...”,⁸⁰ “Bize silah çeken...”,⁸¹; “Evlence imkânı bulup da evlenmeyen...”; Büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten men etmeyen...⁸²; “Asabiyet (ırkçılık) davasına çağırılan...”,⁸³ “Erkeklerle benzeyen kadınlar; kadınlara benzeyen erkekler bizden değildir.”⁸⁴ Şeklinde gelen nebevî buyruklarla, içtimai bir şuur ve kimlik kazandırma; dengeli, sağduyulu, insafı ve uyumlu bir toplum modelini oluşturma hedeflenmiştir. Olumsuz toplumsal örneklerle karşı ilkeli, öğütleyici ve terbiye edici bir yaklaşım sergilenmiştir. “Dinen kıyemen” içtimai boyutunda toplumu saadete ulaştırma sorumluluğu da kadın-erkek ikilisine eşit şekilde yüklenmiştir.⁸⁵ Nebevî ilke ve değerlerin kazanımı için sosyal alanlar oluşturulmalı ve ihtiyaca göre bunlar sürekli geliştirilmeli ve yenilenmelidir.

⁷⁵ Benzer ifadeler için bk Macid Zeki, *Teallümü'l-Keyyimi ve Ta'limuhu*, 45-46.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24: 141. (فَلْ آمَنَتْ بِاللهِ تَمَّ امْتِنَانُ)

⁷⁷ Müslîm, “Birr ve's-Sılâ ve'l-Âdab”, 55.

⁷⁸ Enfal, 8/24.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17: 239; Müslîm, “İman”, 80; Tirmizî, “Fiten”, 11; İbn Mace, “İkâmetü's-Salât”, 155; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1: 541.

⁸⁰ Ahmed, *Müsned*, 25: 155.

⁸¹ Bezzar, Ebu Bekir Ahmet b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzar*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, (Medine: Mektebetü'l-U'lum ve'l-Hikem, 1997), 9: 103.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 170.

⁸³ İbn Mace, “Fiten”, 7.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 461.

⁸⁵ Tevbe, 9/71.

3.1.1. Toplumsal Değerlerin Kazanımında Öne Çıkan Kurumlar

İslâm'ın “dînen kiyemen” vurgusu, ilkeleri bireylere ulaştırmada izlediği bir yöntem ve üslubunun olduğunu göstermektedir. Bu değerleri topluma ulaştırırken başvurduğu temel kurumlar vardır. Bunların başında aile ve eğitim kurumları gelmektedir. Zira aile eğitiminin toplumsal değerlerin kazanımında rolü azımsanmayacak derecede büyüktür. Bu başlık altında ilke, değer ve faziletlerin eğitimi ve kazanımında öne çıkan kurumları ele almaya çalışacağız.

3.1.1.1. Aile

İçtimai bir kurum olan aile, toplumu oluşturan temel aktörlerden biridir. Toplum, devamlılığını aileye borçludur. Aileyi ayakta tutan dini ilkeler yıkılırsa toplum da yıkılmaktadır.⁸⁶ Ailenin içtimai boyutta en önemli fonksiyonu rol-model şahsiyetler yetiştirmesidir ve aile bu bağlamda sorumluluk taşıyan ilk mekteptir. Her anne ve baba, çocuklarının eğitiminden, düzgün gidişatlarından, ilke ve değerlerin kendilerinde yeşermesi ve gelişmesinden sorumludur. Aile, toplumsal değerlerin çocukta oluşacağı ve yeşereceği ilk müessesedir.⁸⁷ Çocukların sosyal misyon ve rolünün oluşumunda anne babanın tutum ve davranışı büyük bir etkiye sahiptir.⁸⁸ Mîsal olarak ebeveynin çocuklarının eliyle sadaka ve zekât vermesi, iyilik ve ihsanda bulunması çocuklarda yardımlaşma ve dayanışma ilkesinin yeşermesini, temiz bir gelecek vaat eden örnek neslin yetişmesini sağlayabilir.

Çocuk taze bir fidan gibidir. Ona eğitim ve terbiyede kaba kuvvetle davranmak veya onu kendi başına bırakmak asi, verimsiz ve zararlı bir birey olmasına neden olabilir. Çocuk, hem yeme içme gibi görgü kuralları, Allah, peygamber sevgisi, erdemli davranışlar, edepli, saygılı ve seviyeli sözleri hem de küfürlü söz, yalan ve gevezelikten korunmayı ilk olarak ailede öğrenmektedir. Bu yüzden çocuk eğitimi nezaket ve şefkatle verilerek onda bir kimlik oluşturulmalıdır.⁸⁹

⁸⁶ İbrahim Canan, İslam'da Aile ve Çocuk Eğitimi (II), haz. İsmail Kurt, Seyyid Ali Tuz, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005), 25.

⁸⁷ Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2, (Aralık-2003): 125-158, 127.

⁸⁸ Tirmizî, *Kâder*, 5; İbn Hibban, *Sahîh*, 1: 336

⁸⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Camiu'l-müsnedü's-Sahîhu'l-muhtasar min umuri Resulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasîri'n-Nâsîr, (Beyrut: Daru Tevki'n-Necat, 1422/2000), “Et'ime”, 2; Tirmizî, “Et'ime”, 47; İbn Mâce, “Et'ime”, 8; İbn Hibban, *Sahîh*, 12: 9.

3.1.1.2. Mescit

Mescitler, çocukların gönlünde ilke ve değerlerin yeşereceği önemli müesseselerdir. Bundan ötürü günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 4-6 yaş gurubu çocuklara verilen eğitim, mescit gibi dini şi'arların tanıtımı ve öğretimi büyük bir önem arz etmektedir. Mescitler, manevi temizlenme yerlerdir.⁹⁰ Camiler, huzur ikliminin baharı olduğundan, eğitim çağındaki çocukların en çok ihtiyaç duyduğu, ruh eğitimi ve takviyesi buradan verilebilir. Camiler, huzur, güven ve dirliği sağlayan önemli içtimai merkezlerdir.⁹¹

3.1.1.3. Eğitim Kurumları

Eğitim kurumları, toplumların varlığı için tesis edilmiş toplumsal yapılardır. Bu kurumlarının geçmişten günümüze uzanan bir birikimi vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ilk dönemden itibaren kurumsal eğitim metodunu uyguladığı ve bu eğitimi kadın ve erkek için vazgeçilmez bir unsur olarak belirlediği anlaşılmaktadır.⁹² Hz. Peygamber'in öğretisinde bilginin ibadete takaddüm ettiği görülmektedir.⁹³ İslâm'da insan ve gelecek inşası olan eğitim, olumlu yönde davranış değişikliği kazanma/kazandırma çabasıdır. Ülkenin, ilerleme, yükseliş ve zafer bayrağı eğitimle geleceğe taşınır. Nitekim günümüzde bir ülkenin ayakta kalabilmesi için iki temel unsura mutlaka sahip olması gerekmektedir. Bunlar da eğitim ve savunma sistemidir. Ayrıca eğitim ve savunma sisteminin de en üst düzeyde olması gerekir ki bir devlet, uluslararası arenada varlık gösterebilsin. Bu meyanda hâkimlerden şöyle bir söz nakledilmiştir: “*Din ve dünya işlerinin dayanağı iki şeydir: Bunlar kalem ve kılıçtır, kılıç ilmin kontrolündedir.*”⁹⁴

Kur'an'da ilk inen sûre oku emriyle başlamakta; ikinci sûre bu vurguyu (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ) yazıya dökmekte; üçüncü sûre ise (فَمُ فَانْدِر) emriyle duraksama olmadan devamlı çalışmayı öğütlemektedir.⁹⁵ İlk inen üç sûrenin vurgusundan ilmi ilerlemenin İslâm'da vazgeçilmez bir olgu olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁹⁰ Tevbe, 9/108.

⁹¹ Hasan Yerkazan, “İslâm Beş Esas Üzerine Kurulmuştur...” Hadisini Aliya İzzetbegoviç ile Anlamak”, I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018), 343-344.

⁹² İbn Mâce, “Mukeddime”, 17.

⁹³ Bezzar, *Müsned*, 7: 371.

⁹⁴ Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ali b. Aşûr, (Beyrut: Daru İhya-i Türesi'l-Arabî, 2002), 10: 7.

⁹⁵ İlk inen sûreler, sırayla Alak, Kalem ve Müddessir sûreleridir.

3.1.1.4. Basın Yayın

Dini ilke ve kuralların doğru bir şekilde insanlara ulaşabilmesi, basın-yayının ve dijital araçların etkin bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Dijital ortamlar, ıslah ve ifsat şeklinde çift yönlü bir etkiye sahiptir. Bugün kimi çevreler, basın-yayın yoluyla ve dijital oyunlarla toplumların geleceği olan çocuklara ve gençlere soğuk savaş açmışlardır. Bilgisayar, akıllı telefon, tablet gibi araçlarla genç beyinlere gayri ahlaki şeyler servis edilmektedir. Mahrum ve mazlumların ilmi ilerlemelerini durdurmak için iç çatışmaları, gayri ahlaki davranışları ve uyuşturucuyu yaymaya çalışmaktadırlar. Bugün tüm etkileşim ve algılar sosyal medya üzerinden yapılmaktadır. Bugün sanal basın, savaş alanı olmuştur. Herhangi bir devlet diğer bir devletin resmi tüm sistemini siber saldırı ile çökertebilmektedir. Düşman savaş hâlinde, ancak bu bir sıcak savaş değildir. Bu alandaki soğuk savaşlar, sıcak savaşlardan daha tehlikelidir. Basın yayın tarafından yapılan soğuk savaşın saldırısından korunmak ve saldırıyı bertaraf etmek için saldırı mahiyetini bilmek gerekmektedir.

3.2. İktisadi Boyutu

Kur'an'da dînen kıyemen/kayyimen vurgusu, İslâm'ın mutedil, müstakim ve adil ilkeler taşıyan bir din olduğunu göstermektedir. İslâm'da rüşvet, zulüm, gasp, hırsızlık, vurgunculuk gibi insanın kerametini hedef alan ve yıkan gayr-i ahlakî davranışlara götüren iktisadi anlayış yasaklamıştır. Bundan dolayı dosdoğru ve vasat bir din olan İslâm'ın iktisadi ilkeleri ve kuralları günümüzde ulusal ve uluslararası iktisadi düzen için bir çıkış noktası olabilir.⁹⁶

Yüce Allah da Kur'an'da ilkeli bir iktisadi anlayışın önemine dikkatleri çekmiş ve bu alanda ilke ve kurallar belirlemiştir. “Allah din uğrunda, sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz.”⁹⁷ “Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size; sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir.”⁹⁸ “Hâlbuki Allah alım-satımı helal, faizi ise haram kılmıştır.”⁹⁹ Bu ilkeli anlayıştan ötürü İslâm'da Roma hukukunda “kullanma ve kötüye kullanma hakkı” olarak tanımlanan mülkiyet anlayışı kabul edilmemiştir.¹⁰⁰ Zira bu hukuki anlayışta mülkiyet ser-

⁹⁶ İslam ticaret ahlaki için bkz. Recep Özdemir, İslâm Hukûkunda Ticâret ve Borç İlişkilerinin Genel Yapısı, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2015, cilt: XV, sayı: 1, s. 243-273.

⁹⁷ Mümtetine, 60 / 8.

⁹⁸ Maide, 5/ 5.

⁹⁹ Bakara, 2/ 275.

¹⁰⁰ Jun ütendi et abutendi. Roger Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var (8. Baskı)*, çev: Celal Aydın, (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, 2017), 85.

bestliği vardır. Mülk sahibi mülkünde keyfi kullanma hakkına sahiptir. Bunu yaparken karaborsacılık, gabn-ı fahiş gibi toplumu hayati açıdan yoksun bıraksa dahi bu hakkından engellenemez.¹⁰¹

İslâm'da mülkiyet anlayışı bu sisteme taban tabana zıttır. “İslâmiyet; mülkiyeti, sorumsuz bir yetki değil de tam bir sorumluluğu kapsayan ve korunması gereken bir hak olarak kabul etmektedir.”¹⁰² Nitekim Nebevî mektepte fiyatların yükselmesini ümit ederek malını saklayan ve ihtikâr yapanlara şiddetli dünyevi ve uhrevi cezalar öngörmüştür.¹⁰³ Bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s.), topluma zararı olan tefeciliği, faizi, ihtikârı ve gabn-ı fahişi ister devlet ister küresel düzeyinde olsun mülkiyet anlayışına ve çıkar merkezli bakmaksızın yasaklamış ve ticaret hususunda insanları aldatanları şiddetle ikaz etmiştir.¹⁰⁴ Zira İslâm'da özel mülkiyet de olsa kişiler mülkiyeti kötüye kullanamazlar. Çünkü mülkün yegâne sahibi Yüce Allah'tır. İslâm'da iktisadi anlayış asla bir tahakküm aracı olarak görülmemiş ve mal mülk asla kutsanmamıştır. “İslâm ekonomisi, ulaşmak istediği amaçlar ve bu amaçlara ulaşmak için uyguladığı yöntemler bakımından hem gerçekçi hem de ahlaki bir ekonomidir.”¹⁰⁵

“İslâm'da ne zarar vermek ne de zarara uğramak vardır.” İlkesi İslâm'ın gerek bireyler arası gerekse devletlerarası ilişkilerde karşılıklı ve iki tarafın çıkarlarını gözetken bir strateji gözettiğini gözler önüne sermektedir. Bu onurlu duruş ne sömürmek ne de sömürülmeyi kabullenmektir. İslâm dininde başkasının malına zarar vermek yasaklandığı gibi verilen bir zarara da misliyle veya daha az ya da daha çok bir zararla karşılık vermek de yasaklanmıştır.¹⁰⁶

Bu meyanda Kur'anî ve nebevî ilkeler şöyle sıralayabiliriz.

- Ticaretin ve alışverişin Allah'a ve insanlara karşı sorumluluğu yerine getirmede bir engel teşkil etmemesi¹⁰⁷

¹⁰¹ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 86.

¹⁰² Muhammed Bakır es-Sadr, *İslam ekonomi doktrini*, Trcm: Mehmet Keskin, Sadettin Ergün, (İstanbul: Hicret Yayınları, 1979), 1: 308.

¹⁰³ Müslîm, “Müsakat”, 129; İbn Mace, “Ticârât”, 6; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 10: 104; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 284; 8: 481; Ebî Yâ'lâ, *Müsned*, 10: 117; et-Teyalisi, *Müsned*, 1: 58; et-Taberanî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 20: 445.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2013), “İcare”, 16; İbn Mâce, “Ticaret”, 36.

¹⁰⁵ es-Sadr, *İslam Ekonomi doktrini*, 1: 300.

¹⁰⁶ Mustafa Ahmed ez-Zerka, *el-Medhelu'l-fikhiyyu'l-âmm*, (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2004) 2: 990-991.

¹⁰⁷ Nur, 24/ 37.

- Ticarete hile ve aldatmanın kesin olarak yasaklanması¹⁰⁸
- Ticarete doğruluk ve güven sahibi kişilere güzel bir gelecek vaat edilmesi; ticarete yalan ve aldatma katanların azapla tehdit edilmesi.¹⁰⁹
- Ticarete ne zarar verme ne de zarara uğrama ilkesi.¹¹⁰
- İktisadi hayatta müslümanların ciddiyetle çalışması ve üretken olması ilkesi.¹¹¹
- Kanaatkâr olma, yeme-içme ve giyim kuşamda savurganlık ve israftan kaçınma ilkesi.¹¹²

3.3. Siyasi Ve Hukuki Boyut

İslâm'ın hayatın tüm yönleriyle ilgili ilkeleri olduğu gibi siyasi ve hukukî alanda da ilkeleri vardır. Zira dinî ve dünyevi maslahatların korunup geliştirilmesi için hukuki normların hâkim olduğu bir düzen gerekmektedir. Belli bir toprak parçasında bir devlet düzeninden bahsedilebilmesi için sosyal adâlet, imar, iç ve dış güvenliğin sağlanması gibi temel unsurlara gerek duyulmaktadır. Siyasi boyutta; adâleti tesis etme, hukuki normların hâkim olduğu, hak hukuka riayet edildiği, başıboşluğun olmadığı bir yönetim gerekmektedir.¹¹³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) yönetici olup da adâleti tesis etmeyen, milletini aldatan yöneticileri azapla tehdit etmiştir.¹¹⁴ Hz. Peygamber'in öğretisinde antlaşma ve sözleşmelere riayet etme, adâletle hükmetme, insanlara eşit davranma, zulümden kaçınma gibi hukuki ilkeler, siyasi erkin mihenk taşı olmuştur.¹¹⁵

Yönetim ilkeleri bağlamında; dinin temel unsurlarını koruma, hukuki normları uygulayarak zalimin zulme meyletmesini önleme, mazlumu da himaye etme, güvenliği tesis için İslâm topraklarını koruma, kutsalı savunma, ceza hukukunu uygulama, en modern vasıtalarla dış güvenliği sağlama, cihadı ikame etme, ülkeyi imar

¹⁰⁸ Bakara, 2/188; Nisa, 4/29.

¹⁰⁹ Buhârî, "Büyu", 19; Tirmizi, "Büyu", 4.

¹¹⁰ İbn Mace, "Ahkâm", 17. (لا ضرر ولا ضرار في الإسلام)

¹¹¹ Kasas, 28/77.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 294; İbn Mâce, "Libas", 23.

¹¹³ Tirmizî, "Cihad", 27; Nevevî, *Minhac*, 2: 165; 12: 213-214.

¹¹⁴ Müslîm, "İman", 142. (مَا مِنْ عَبْدٍ يَمَسُّ زَعِيَّةَ اللَّهِ زَعِيَّةً يَمُوتُ جِيْنًا يَمُوتُ وَهُوَ غَائِبٌ لِرَعِيَّتِهِ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ)

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21: 24; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 18: 455.

etme, adâlet ve maliye bakanlığına ehil kişileri tevdi etme ve tüm bu görevleri yapanları denetleme gibi hususlar zikredilebilir.¹¹⁶

İslâm hukuk sisteminde insan, saygı değer bir canlı olarak kabul edilmiş¹¹⁷ ve İslâm, insanın dokunulmazlık hakkını güvence altına alarak bu hususta tüm önlemleri almıştır.¹¹⁸ Akli işlevsiz hâle getiren ve insanlar için bir felaket olan uyuşturucu maddeler, kumar gibi zararlı şeyler yasaklanmıştır.¹¹⁹ Nesli koruma bağlamında da tüm hukukî önlemler, alınmıştır.¹²⁰

3.4. Kültürel Boyutu

Arapçada sekâfe olarak ifade edilen kültür kelimesi lügatte doğrultma, kavrama, kabiliyet gibi anlamlara gelmektedir.¹²¹ تَفَّهَ الرجل denildiğinde adam usta ve çevik oldu anlamına gelmektedir. Kültür, sözcük olarak bir hareketlilik ve değişim mefhumunu barındırmaktadır. İstılahı anlamda ise kültür, müslümanın Kur'an ve Sünnet'ten esinlenerek hayata aktardığı ve onun ışığında düşüncesini, yol haritasını çizdiği; bireysel ve toplumsal yaşam modelini oluşturduğu nazari bilgilerin ve pratik deneyimlerin toplamına denmektedir.¹²² Kültür, Medine ve medeniyet üçlüsünü karşılaştırdığımız zaman Medine, insanın refahını sağlamak için kullanılan maddi vasıtalarıdır. Kültür ise, ilim, bilgi, sanat ve deneyimlerin manevi boyutunu ifade etmektedir. Medeniyet ise hem maddi hem de manevi yönü kapsayan medine ve kültür kavramlarını içeren umumi bir kavramdır.¹²³

İslâm'ın tarihi gelişim sürecine bakıldığında görülen odur ki Hz. Peygamber, gönülleri fethettiği gibi, yerküreye de yaşam ve medeniyet katmış, kültürel dokuyu korumuştur. Hz. Peygamber'in oluşturduğu İslâm medeniyetinin kültürel yansıması İslâm beldelerinde canlı olarak müşahede edilmiştir. Nitekim İbn Batûta, Seyahatnamesi'nde nebevî ilkelerin bu kültürel yansımasını müşahede etmiştir. O, Şam ve

¹¹⁶ Maverdî, *Ahkamu's-Sultaniye* adlı kitabında ilkeli bir yönetimin asli görevlerini dile getirmiştir. Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *el-Ahkamu's-sultaniye*, thk. Ahmed Cad, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 40.

¹¹⁷ İsrâ, 17/70.

¹¹⁸ İsrâ, 17/33.

¹¹⁹ Maide, 6/90-91.

¹²⁰ İsrâ, 17/32.

¹²¹ Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzak el-Hüseynî, *Tacu'l-ârus min cevahiri'l-kamus*, thk. Mecmua', (Kuveyt: Daru'l-Hidaye, 2000), 23: 60.

¹²² Mustafa Müslim, Fethi Muhammed ez-Zuğbî, *es-Sekâfetü'l-İslamiyye*, (Amman: İsrâun li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2007), 18.

¹²³ Mustafa Müslim, *es-Sekâfetü'l-İslamiyye*, 19.

Anadolu'yu gezerken halkın misafirperverliğini, huzur ve güven içinde yaşadıklarını görünce “*Bereket Şam'da; şefkat ise Rum (Anadolu)'dadır.*”¹²⁴ dillerde dolaşan bir sözü aktarmıştır. İslâm beldelerinde güven ve merhametin toplumda kök salması, müslüman toplumun nebevî ilkeleri birebir hayata aktarıldığının göstergesidir. Böylece İslâm beldeleri ilim, irfan saadet ve medeniyet şehirleri olmuşlardır.

Kaynağı Kur'an ve Sünnet olan İslâm kültürü, tevhid binası üzerine inşa olmuştur. Çünkü tevhid, “*İslâm Medeniyeti'ne kimlik kazandıran, mensuplarını birbirine bağlayan ve onları medeniyet adını verdiğimiz bir bütünüün ayrılmaz organik bir parçası kılan şeydir.*”¹²⁵ İslâm kültür ve medeniyetinin her unsurunda Yüce Allah'ın iradesi güçlü bir şekilde kendini göstermektedir. Müslümanların kültür ve medeniyetlerini ‘Allah'tan başka ilah yoktur’ ilkesi üzerine bina ettiklerini söyleyebiliriz.¹²⁶

İslâm'ın kültürel boyutta temel hedefleri arasında rol-model şahsiyetler yetiştirme, İslâm'ın rahmet pınarını en uygun yol ve yöntemle çağın insanına ulaştırma yer almaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nebevî öğretisi; insanî, aklî ve evrensel bir kültürel altyapı için gerekli olan bütün yapıcı faktörleri barındıran bir niteliğe sahiptir.¹²⁷

3.5. Bireysel Boyutu

Sağlam bir inanç ve nefsi ıslah etme dînen kıyemen mefhumunu bireysel boyutta öne çıkan önemli bir ilkesidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) İslâm'a gönül veren her bireyin davranışlarını, şirk ve küfürle dolu olan kalplerini dinî ve ahlaki ilkelere donatmıştır. Bu ilkeler, ilk olarak bir olan Allah'ın varlığına ve birliğine inanma, putlara ve taşlara tapmayı terk etme gibi tevhid eksenli başlamış;¹²⁸ doğru sözlü olma,¹²⁹

¹²⁴ İbn Batûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî, *Tuhfetü'n-nuzzar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-esfar*, thk. Muhammed Abdulmun'im, Mustafa el-Kassas, (Beyrut: Daru İhyai'l-Ulum, 1987), 1: 290.

¹²⁵ Farukî, İsmail Râci, *İslam kültür atlası*, Trcm: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2014), 109.

¹²⁶ Farukî, *İslam kültür atlası*, 111.

¹²⁷ *Kur'an Yolu*, 2: 229.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25: 404; et-Teberânî, Mu'cemu'l-Kebir, 5: 61; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14: 518. يا

يا أيها الناس إن الله عز و جل يأمرکم أن تعبدوه ولا تشركوا به شيئاً؛ أيها الناس قولوا لا إله إلا الله تفلحوا فلم يزل يرددھا مراراً

¹²⁹ Buhârî, “Edeb”, 69; Müslîm, “Birr, Sıla ve Edeb”, 103.

emanetleri yerine getirme,¹³⁰ akrabalık haklarını gözetme,¹³¹ komşularla güzel geçinme gibi ilkelerle devam etmiştir.¹³² Aynı şekilde günaha girme, kan dökme,¹³³ yalan söyleme,¹³⁴ yetim malı yeme,¹³⁵ iftira etme gibi gayr-i ahlakî yollardan sakınma ve korunma bilişsel bir yeti olmuştur. Bu nebevî eğitim neticesinde nice kazanımlar elde edilmiş ve rol-model bir nesil oluşmuştur.

4. DİNİ İLKELERİN DAYANDIĞI TEMEL UNSURLAR

İlke ve değerler yapı ve içerikleri açısından maddi ve manevi, olumlu ve olumsuz, göreceli ve mutlak, iktisadi, siyasi, içtimai, ahlakî, öznel, nesnel ve estetik olmak üzere hayatın hemen hemen tüm alanlarında söz konusudur. Değerler; uğrunda çaba sarf edilen, zahmetine katlanılan, gerektiğinde uğrunda fedakârlık yapılan şeylerdir.

İslâm'ın ilkeli bir din olduğuna ve ilk günden ilkeli ve rol-model şahsiyetler yetiştirdiğine dair somut verileri, İslâm'ın daha ilk yıllarında Habeşistan'a giden muhacirlerin temsilcisi Cafer b. Ebu Talib'in Necâsî Ashame'ye karşı yaptığı veciz konuşma ortaya koymaktadır.¹³⁶ İlke ve değerlerin İslâm dininin ilk doğuşu ile var olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslâm'ın ilk yıllarından itibaren doğruluğu içselleştirme, emânete riayet etme, başkasıyla iletişim ve ilişkide hakkaniyet ölçülerine göre hareket etme, toplumda kötülüğün yayılmasına engel olma gibi temel prensipleri ilke bazında zihinlerde içselleştirdiğini ve bir kimlik oluşturduğunu görmekteyiz. İslâm'da dini ilkelerin dayanağı imandır. Bütün iyi hasletler, Allah'a gönülden bağlanmanın bir yansımasıdır. Dinin bu temel unsurlarından bazılarına değinmemiz yerinde olacaktır.

¹³⁰ Buhârî, "Cizye ve'l-Muvade'a", 12.

¹³¹ Müslîm, "Zekât", 41, 44.

¹³² Buhârî, *Birr*, 28; Müslîm, *Birr, Sıla ve Edeb*, 143; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 131; İbn Mace, *Edeb*, 4; Tirmizi, *Bir ve Sıla*, 28; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2: 181;

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *müsned*, 3: 477; 6: 365.

¹³⁴ Müslîm, "Birr, Sıla ve Edeb", 99.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, "Vasaya", 10.

¹³⁶ İbn Hüzeyme, Muhammed b. İshak, *Sahîh-u İbn Hüzeyme*, thk. Muhammed Mustafa Âzamî, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1980), 4: 13-14

4.1. İman

Samimiyet, doğruluk ve güvenilirlik gibi erdemli ilkelere temel dayanak olan iman, lügat olarak gönlün mutmain olması, güven verme, güvende olma gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁷ İman, insanın sahip olduğu en önemli hayat sermayesidir. İman sermayesi kişinin psikolojik ve sosyolojik boyutta hayatına yön veren bir unsurdur. İman insanlara; zulmetmeyi, kötülük yapmayı önlediği gibi iyilik yapmayı, başkasını kendisine tercih etmeyi de öğretmektedir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) öğretisinde iman; bir temenni ve süslenme aracı değil; kalpte yerleşmiş ve davranışların onu tasdik ettiği bir olgudur.¹³⁸ İman bütün bireysel ve toplumsal ilkelerin kendisinden neşet ettiği bir sermayedir. Fakat bu sermayenin işlenmesi gerekmektedir.¹³⁹ Bu iman sermayesi ilim ve hikmetle işlenmelidir. Aksi takdirde başkaları bu sermayeyi yönlendirerek müslümanlara karşı kullanabilir.

4.2. İbadet

İbadet, iman sermayesini psikolojik ve sosyolojik boyutta somut hâle getiren temel bir unsurdur. İbadet sahibini geliştirdiği gibi çevreye de güven vermektedir. Zira ibadet, bireysel ve toplumsal değişimi sağlayan İslâm'ın temel erdemli ilkelere rindendir. İslâm'ın bu ibadet rükünleri bireysel ve toplumsal gelişim sağladığı gibi bireysel ve toplumsal olumsuzluğu önlemede de ana etkindir. Namaz, bireysel gelişim sağladığı gibi toplumda kötülüklerin ve çirkin işlerin yayılmasını önlemektedir.¹⁴⁰ Aynı şekilde oruç, zekât gibi ibadetlerin her bir rüknünün bireysel ve toplumsal değişim sağlayan ve bireysel ve toplumsal olumsuzluğu önleyen yönleri vardır. İbadet, hayatın tümünü kapsayan ve onu şekillendiren İslâm'ın bir eğitim programı olduğunu söyleyebiliriz.

4.3. Ahlak

Ahlak, kalpte içselleştirilmiş duygu ve düşüncelerin dine ve akla uygun olarak söz ve eyleme dönüşmesidir. Ancak bazen de iyilik olarak sergilenen bir davranış

¹³⁷ Rağîb el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım Hiseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halil, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2010), 35.

¹³⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b.el-Kufi, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame, (Cidde: Daru'l-Kible, 2006), 19: 372.

¹³⁹ Buhârî, "İman", 1.

¹⁴⁰ Ankabût, 29/45.

nış, din ve ahlakla uygunluk arz etse de içinde riya, haset gibi kötü amaçlar barındırdığından güzel ahlak kapsamına girmemektedir.¹⁴¹ Hz. Peygamber, ahlaki erdemliliği; bireysel davranışlarda, devlet yönetiminde, barış-savaş durumunda, sosyal ilişkilerde, ceza hukukunda, aile hayatında komşuluk ilişkilerinde ulusal ve uluslararası ilişkilerde olmak üzere hayatın tüm alanlarında hedeflemiştir.¹⁴² Bu bağlamda ihsan, emanet, doğruluk, kardeşlik, yardımlaşma, ahde vefa, sabır, şükür, iffet, hayâ, merhamet gibi ahlaki ilkeler, ön plana çıkmaktadır.

4.4. İlim

İlim, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslâm Medeniyeti'ni üzerine bina ettiği temel dinamiklerden olduğunu söyleyebiliriz. Zira özgür ve bilgin bir toplum oluşturma, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) risaletinin temel hedeflerindendi.¹⁴³ Bu nebevî öğretilerde, akli faal kullanma ve özgür düşünme teşvik edilmiştir. Bu yüzden farklı düşünme, ihtilafa ve çatışma aracı değil; ilmi ve teknik alanda ilerleme sağlayan bir unsurdur. Ayetlerde ilim erbabı övgüye layık görüldüğü gibi cehâlet ve bilgisizlik de yerilmiştir.¹⁴⁴ Bugün uluslararası toplumda varlık gösterebilmek için ilim boyutu çok büyük önem arz etmektedir. İlmi gelişme başaramayan devletler, başka devletlere bağımlı yaşamaya mahkûmdur.

SONUÇ

Bu çalışma, dînen kıyemen/kayyimen vasfı üzerinden İslâm dinini tanıma ve bu meyanda nebevî ilkeleri belirleme çerçevesinde şekillenmiştir. Dînen kıyemen kavramı, Tevbe, Yusuf ve Rum sûrelerinde ed-dînu'l-kayyimu, şeklinde geçmektedir. Beyyine sûresinde dînu'l-kayyime şeklinde izafetli gelirken En'am sûresinde dînen kıyemen şeklinde nekre olarak gelmiştir. Çalışmada Kur'an'da dînen kıyemen kavramıyla İslâm'ın delil ve hüccetle desteklenen, keyfî hareket etme alanı olmayan, ilkeli, dünya ve ahiret güvencesini sunabilen ve hukukî güvenceyi sağlayan dosdoğru bir din olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Kur'an'da hem "Dînen kıyemen" hem de "Kitaben kayyimen" vurgusunun yapılması, insanlar için hukukî ve ahlakî normları barındıran en güvenceli din ve kitap olduğu sonucuna varılmıştır.

¹⁴¹ Cürcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerif, (h. 816.), Kitabu't-ta'rifat, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, (Beyrut: Daru'l- Nefais, 2007), 166.

¹⁴² Neddaf, Muhammed Zekeriyya, *Ahlaku's-siyase li'd-devleti'l-İslamiyyeti fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2006), 87.

¹⁴³ Düşünmez misiniz? (Bakara, 2/44.) (Siz ey müşrikler), hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız? (Yusuf, 10/109.)

¹⁴⁴ Mücadele, 58/11; Zümer, 39/9; Fatır, 35/29; En'am, 6/35; Araf, 7/199

İslâm, özünde ve yaşamsal alanda ilkeli bir din olduğu gibi temeli ve inşası da iman, namaz, zekât, oruç, hac ve cihat gibi ilkeler üzerine bina edilmiştir. Aynı zamanda her bir dini ilke, mutlaka bir olumsuzluğu önlemede koruyucu ve örnek bir davranışın oluşumunda kıvam/destekleyicidir. Temeli ve unsurları ilkeli olan bu dinin müntesipleri de ilkelidir. Bu bağlamda müslüman olmanın sorumluluğu, ilke ve kuralları vardır. Bu dinde keyfi hareket etme, ilkesizlik ve kuralsızlık da yoktur.

Kur'an'da dînen kıyemen ifadesinden İslâm'da bireysel, toplumsal ve uluslararası ilişkilerde adâlet temelli istikrar ve düzenin var olduğunun; ilişkilerin çıkar merkezli olmadığını tespiti yapılmıştır. Aynı şekilde İslâm'ın tahriften uzak, inanç ve ilkelerinde hiçbir çelişki bulunmayan, aklîselim ve fıtrata uygun olan, dünya ve ahiret işlerini dengeli bir seviyede düzenleyen bir din olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İslâm'da içtimai, iktisadi, siyasi, hukuki, kültürel ve bireysel boyutlu ilişkilerde keyfi bir uygulama ve başboşluk yoktur. Bu itibarla bu dinin müntesipleri de, bu misyonu ve sorumluluğu üstlenerek ifrat, tefrit ve tutarsızlıktan uzak ilke ve değerler çerçevesinde hareket etmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan müntesiplerine içtimai bir şuur ve kimlik kazandıran İslâm'ın ilkeli yaşam tarzına uymayan, İslâm motifli ölçüsüz ve ilkesiz kimi yapılanmaların varlığı müşahede edilmektedir; ancak bunların İslâm'la bir alakalarının olmadığı da hakikattir.

Son olarak diyebiliriz ki, ilkeli olan ve ilkeler üzerine inşa olunan İslâm'ın yerküreye yaşam ve medeniyet kazandıran bu ilkelerini, müslümanlar olarak söz ve eylem planında hayata geçirme sorumluluğumuzun olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Bugün uluslararası arenada yön verici bir aktör olarak rol-model olan dengeli, istikrarlı ve adil bir müslüman toplumunun varlığı zorunludur.

KAYNAKÇA

Abdurrazzâk, Ebu Bekir b. Hammam es-San'anî. *el-Musannef*, 12 cilt. Thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.

Ahfeş, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade, *Meâni'l-Kuran*, Kahire: Mektebetül-Hanci, 1990.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* Thk. Şuayb Arnavudî, Adil Murşîd. 50 cilt. Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 1999.

Ahmed Zeki Bedevi, *Mu'cemu Mustelehatu'l-Ûlumü'l-İctimaiyye*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1977.

Aydın, Mehmet Zeki. "Ailede Ahlak Eğitimi". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7/2. (Aralık-2003): 125-158.

- Aynî, Bedru'd-Din, *Şerhu Ebi Davud* 6 cilt. Thk. Ebu'l-Munzir Halid b. İbrahim el-Mısrî, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Beyhaki, *Şu'abü'l-îmân*. Thk. Muhammed Said. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/ 1991.
- Bezzar, Ebu Bekir Ahmet b. Amr b. Abdilhâlık, *Müsnedü'l-Bezzar*. 9 cilt. Thk. Mahfuzurrahman Zeynullah. Medine: Mektebetü'l-U'lum ve'l-Hikem, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umuri Resulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi*. 9 cilt. Thk. Muhammed Zuheyr b. Nasırî'n-Nâsir. Beyrut: Daru Tevkî'n-Necat, 1422/2000.
- Canan, İbrahim. *İslâm'da Aile ve Çocuk Eğitimi (II)*. Haz. İsmail Kurt, Seyyid Ali Tuz. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. *Kitabu't-ta'rifat*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Beyrut: Daru'l- Nefais, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî. *es-Sünen*. Thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2013.
- Ezherî, Ebû Mensur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. Thk. Abdusselam Muhammed. 16 cilt. Kahire: Daru'l-Mısıryye, 1964.
- el-Cellad, Macid Zeki. *Teâllümü'l-keyyimi ve ta'lîmuhu*. Birleşik Arap Emirlikleri: Daru'l-Mesîra, 2005.
- er-Razî, Fahrudin Muhammed b. Ömerb. Hüseyin. *Tefsîru'l-kebîr*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-sihâh*. Thk. Eymen Abdurrazzâk. Dimeşk: Daru'l-Feyha, 2010.
- es-Sadr, Muhammed Bakır. *İslâm ekonomi doktrini*. 2 cilt. Çev. Mehmet Keskin, Sadettin Ergün. İstanbul: Hicret Yayınları, 1979.
- ez-Zerka, Mustafa Ahmed. *el-Medhelu'l-fikhiyyu'l-âmm*. 2 cilt. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2004.
- Farukî, İsmail Râci, *İslâm kültür atlası*, Trcm: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2014.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kamusu'l-muhît*. Kahire: Heyyetü'l-Mısriyyetu el-Ammetu li'l-Kitab, 1980.

Garaudy, Roger. *Geleceğimizde İslâm var*. Çev: Celal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, 2017.

İbn Aşur, Muhammed Tahir. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Daru's-Sehnûn, 1997.

İbn Battal, Ebu'l-Hasan Ali b. Hâlef b. Abdulmelik. *Şerhu sahihi'l-Buhârî* 10 cilt. Thk. Ebu Temim Yasir b. İbrahim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşt, 2003

İbn Batûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *Tuhfetü'n-nuzzar fi garaibü'l-emsar ve 'acaibü'l-es-far*. 2 cilt. Thk. Muhammed Abdulmun'im, Mustafa el-Kassas. Beyrut: Daru İhyai'l-Ulum, 1987.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. el-Kufi. *el-Musannef*. 26 cilt. Thk. Muhammed Avvame. Cidde: Daru'l-Kible, 2006.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temîmî. *es-Sahîh*. Thk. Şuâyb Arnavudî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.

İbn Hüzeyme, Muhammed b. İshak, *Sahîh-u İbn Hüzeyme* . 4 cilt. Thk. Muhammed Mustafa Âzamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmi, 1980.

İbn Mâce, Hafız Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. Sünen-ü İbn Mace 2 cilt. Thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Beyrut: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye fi garîbi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. Thk. Mahmut Muhammed Tenâhî, Beyrut: Daru İhya, ts.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an yolu türkçe meâl ve tefsiri*, 5 cilt. (5. Baskı). Ankara: DİB. Yayınları, 2014.

Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebu Mensur *Te'vilatu Ehl- Sünne*. Thk. Mehdi Basullumî. Beyrut: Daru Kutübi'l-İlmiyye 2005.

Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *el-Ahkamu's-sultaniye*. Thk. Ahmed Cad. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.

- Mesani' b. Muhammed b. Ali el-Mesani'. *el-Kiyemu beyne'l-İslâmi vel-Ġarb*. Riyad: Daru'l-Fazilet, 2005.
- Muhammed Hamdi Zakzuk. *el-İnsanu vel-kayyimu fi tasavvuri'l-İslâmi*. Kahire: Daru'r-Reşad, 2003.
- Müslîm, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysaburî. *Sahih-u Müslim*. Thk. Muhammed Fuat Abdulkakî. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1991.
- Müslim, Mustafa ez-Zuġbî, Fethi Muhammed, es-Sekâfetü'l-İslâmiyye. Amman: İs-raun li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2007.
- Neddaf, Muhammed Zekeriyya, Ahlaku's-siyase li'd-devleti'l-İslâmiyyeti fi'l-Kur'an ve's-Sünne. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2006.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Minhac şerhu sahihi Müslîm*. 18 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2010.
- Özdemir, Recep, *İslâm Hukûkunda Ticâret ve Borç İlişkilerinin Genel Yapısı*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, cilt: XV, sayı: 1, s. 243-273, Samsun, 2015.
- Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır, *Teysîrü'l-Kerîmi'r-Raĥmân fi tefsîri Kelâmi'l-Mennân*. Thk. Adurrahman b. Muâlla el-Lüveyhak. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2002.
- Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an*. 10 cilt. Thk. Ali b. Aşûr. Beyrut: Daru İhya-i Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*. 20 cilt. Kum: Daru'l-Fikr, ts.
- Taberî, *Camiu'l-beyan an tevili ayi'l-Kur'ân*. 24 cilt. Thk: Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Yerkazan, Hasan, "İslâm Beş Esas Üzerine Kurulmuştur..." Hadisini Aliya İzzetbego- viç ile Anlamak". I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu. Gümüş- hane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzak el-Hüseynî, *Tacu'l-Ârus min ceva- hiri'l-kamus*, 40 cilt. Thk: Mecmua'. Daru'l-Hidaye: Kuveyt, 2000.